

## Nőnek, mint a gomba

### A kormány által az elmúlt nyolc évben létrehozott kutatóintézeti hálózat áttekintése\*

Az 1945 és 1949 között lejátszódott – a vitaülésen Péteri György előadásában bemutatott – tanulságos történet, a Magyar Tudományos Akadémia első átszervezése, kommunista gleichschaltolása után az én témám első pillantásra egy épp ellentétes irányba mutató eseménysor. Tanúi lehettünk, hogy 2010 után – miközben az országos politika területén gyors ütemben zajlott a „fékek és ellensúlyok” intézményes biztosítékainak leépítése, és az iskolák a KLIK, az egyetemek pedig a kancellárok segítségével egyre szorosabb központi felügyelet alá kerültek – a tudományos kutatás berkeiben és azon belül az Akadémia intézeteiben viszonylagos nyugalom honolt, leszámítva a 2011-es pár hetes filozófusüldözést és az MTA humán- és társadalomtudományos intézeteinek a Várból a Vágóhíd mellé költöztetését. A költöztetés okozta felfordulás azonban eltörpült azok mellett a viszontagságok mellett, amelyek tönkretették például a műemlékvédelem tudományos intézményrendszerét, a művészettörténész és régész kutatókat éveken át egyik minisztériumtól a másikig lökdösve, tiszavirág-életű újabb intézeteket alapítva és újra bezárva (amiről

a Stádium 28 egy korábbi vitaülésén Lővei Pál számolt be; nem véletlen, hogy például ő maga is az Akadémia Művészettörténeti Intézetében talált menedéket.)

A „fülkeforradalom” után a Fidesz-kormány hosszú éveken át elfogadta, hogy a Pálinkás József irányítása alatt álló MTA és tudományos kutatóintézetei viszonylagos önállósággal, a nemzetközi normákhoz igazodó módon működnek. Az intézetrendszer hatékony működésének komoly támaszt adott az ebben az időszakban elindult Lendület pályázati program, mely hazacsábított számos tehetséges külföldön dolgozó fiatal kutatót, és honosítani tudta az európai ERC-programok alapelveit. Eközben azonban tanúi lehettünk egy új jelenségnek: 2013-tól kezdve a kormány sorra alapítani kezdte a saját új kutatóintézeteit. Ezt a folyamatot szeretném a következőkben áttekinteni, elsősorban saját szakterületem, a történettudomány intézményeit szem előtt tartva, hiszen ezeknek az intézeteknek az alapítását elsősorban az emlékezetpolitika célkitűzései motiválták. Nem lehet feladatomban az új intézetek változó értékű tudományos teljesítményének értékelése, információimat csak az intézetek honlapjain fellelhető információból és publikációikból merítem. Elsősorban arra szeretnék rámutatni, hogy ebből az intézetalapítási folyamatból mára milyen politikai stratégia bontakozott ki, hogyan

\* Az előadás a Stádium 28 Kör „Tudomány a prés alatt” című fórumán hangzott el 2019. február 15-én. Az MTA kutatóintézeteivel kapcsolatos vitákban azóta is napról napra új fejlemények kerültek napvilágra, ezekre itt már nem reflektálok: előadásom a február közepi helyzetet tükrözi.

járult hozzá a tudományos élet átalakuló intézményes szerkezete ahhoz, hogy – az elmúlt hónapok aggasztó fejleményei nyomán – ma már attól tartunk, hogy a most folyamatban levő legújabb átszervezések végkifejlete sok hasonlóságot fog mutatni az 1950-es helyzettel.

Mielőtt az elmúlt kilenc évre rá-  
térnék, röviden vissza kell pillantan-  
ni az előtörténetekre is. 1989 után  
jelentek meg az állami egyetemek és  
az akadémiai kutatóintézetek mel-  
lett a tudományos és kulturális élet  
új szereplői, a magánalapítványok,  
politikai pártok, egyházak által lét-  
rehozott intézetek, egyetemek. Ezek  
közé tartozott az MSZMP Párttörté-  
neti Intézetét alapítványi működésre  
átalakító Politikatörténeti Intézet,  
az MTA-Soros Alapítvány által is  
támogatott, de költségvetési pénzből  
működő 1956-os Intézet vagy a nem-  
zetközi tudományos, alapítványi és  
diplomáciai összefogás segítségével,  
az MTA és a kormány támogatásá-  
val alapított Collegium Budapest,  
egy princetoni mintájú Institute for  
Advanced Study. Ebben a sorban kell  
megemlíteni a CEU és a Pázmány  
Péter Katolikus Egyetem létrejöttét,  
és több más egyházi oktatási és tu-  
dományos intézmény is ide tartozik.

A Makovecz Imre által 1992-ben ala-  
pított Magyar Művészeti Akadémia  
fontos új dimenziót vezetett be ezen a  
téren: a párhuzamos alapítást. Ugyan-  
abban az évben alakult, amikor Kosáry  
Domokos megalapította a Széchenyi  
Irodalmi és Művészeti Akadémiát az  
MTA szervezetén belül, annak ellensú-  
lyaként, azzal a deklarált céllal, hogy  
egy ellentétes világnézet és értékrend  
alapján a „hivatalos” akadémiával egy  
párhuzamos rangsort állítson szembe.

Az első Fidesz-kormány 1998 után

újabb változást hozott. A millennium  
környékén magasabb fokozatra kap-  
csoló emlékezetpolitika nem pusztán  
az ezeréves államiság, a Szent Korona,  
a Szent István-szobrok és -erek-  
lyék körül eredményezett komoly  
állami mozgósítást, hanem a 20. szá-  
zadi magyar történet radikális átérté-  
kelésének igényével lépett fel. Ennek  
jegyében alapult Schmidt Mária ve-  
zérletével és jelentős kormányzati tá-  
mogatással 1999-ben a XX. Század In-  
tézet, 2001-ben a XXI. Század Intézet  
és a 2002-es választási kampány nyi-  
tányaként a Terror Háza. A CEU el-  
lensúlyaként pedig – bajor és osztrák  
együttműködéssel – 2001-ben létre-  
jött az Andrassy Gyula Német Nyelvű  
Egyetem. A 2002 és 2010 közötti szo-  
cialista-liberális kormányzat egyetlen  
hasonló jellegű, kormánypénzzel meg-  
támogatott intézetalapítása a Gerő  
András által vezetett Habsburg Törté-  
neti Intézet volt 2003-ban, de ideológi-  
ai motivációk itt játszottak közre.

Ennyit az előzményekről. 2010 újra  
jelentős átalakuláshoz vezetett. A  
„másik oldalhoz” sorolható független  
kutatóintézmények állami támogatá-  
sát leállították. A Collegium Budapest  
állami támogatását felfüggesztették,  
és a külföldi partnerekkel nem voltak  
hajlandók megegyezni, ezért az 2011-  
ben bezárt. Az 1956-os Intézet a teljes  
megszűnést csak úgy tudta elkerülni,  
hogy elfogadta: redukált létszám-  
mal, az Országos Széchényi Könyvtár  
alosztályaként működik tovább. A  
Habsburg Történeti Intézet önálló-  
ságának jogalapját képező közalapít-  
ványt a kormány megszüntette, és az  
intézetet betagoalta a Terror Háza kö-  
rülé intézménycsoportba, a Közép- és  
Kelet-európai Történelem és Társa-  
dalom Kutatásáért Közalapítványba,  
Schmidt Mária fennhatósága alá.

Mindezzel párhuzamosan radikálisan megnőtt a „saját” intézmények állami támogatása. A leglátványosabb az MMA gyarodása volt. Az alaptörvénynek nevezett új alkotmány az MMA-t az MTA-val azonos szintre emelte, majd hatalmas ingatlanvagyonnal és költségvetési támogatással látta el.

És ezután jött az új intézetalapítási hullám, előadásom tulajdonképpeni tárgya.

A legjelentősebb ezek között a Nemzeti Közszolgálati Egyetem 2011-es megalapítása és privilégiumok sorával történő körülbástyázása volt. A Terror Háza körüli csoportosulás 2011-ben újabb intézettel gyarapodott: a Kommunizmuskutató Intézettel, amit kezdetben Markó György vezetett, újabban Békés Márton. 2012-ben Szász Jenő vezetésével megalakult a Nemzetstratégiai Kutatóintézet, amely „társadalomtudományi és humán kutatást, illetve fejlesztést végez”, „nemzetstratégiai műhelyek, nemzeti kutatások és kiemelt trendkutatások koordinációját végzi”, és évente kiosztja a Kárpát Haza Őrei címet. A 2013-ban megalakult Nemzeti Örökség Intézetének (NÖRI) feladata elsősorban a temetőikben fellelhető „nemzeti emlékhelyek” gondozása. Ugyanebben az évben jött létre Földváryné Kiss Réka vezetésével a Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB), melynek „törvény szerinti feladata a kommunista diktatúrával kapcsolatos állami emlékezet megőrzése, a kommunista diktatúra hatalmi működésének feltárása, valamint a kommunista diktatúra alatt elkövetett, el nem évülő bűncselekmények elkövetői körének felderítésében együttműködés az ügyészséggel”. A NEB az eddig fel-

sorolt intézeteknél jóval jelentősebb méretű: kilenc munkacsoportja van, amelyeket a bizottsági tagok önállóan vezetnek, tizenöt főállású és további mintegy ötven megbízási jogviszony keretében foglalkoztatott kutató dolgozik bennük. Ezekhez csatlakozott, ugyancsak 2013-ban, a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet (RETÖRKI), melynek igazgatója az MDF egyik egykori alapítója, Bíró Zoltán lett.

A Veritas Történetkutató Intézet 2013-as megalakulása volt az a pont, amikor az intézetalapítások sorozatát már egy ideje döbbenetesen szemlélő történészszakma felsziszszent. Talán az intézet provokatív elnevezése lehetett az oka: a név a „public history”, az erősen jobboldali, „alternatív” történet szemlélet vádaskodását foglalta metaforába, miszerint a „szakma” a „rég rendszer” iránti elfogultsága miatt „elhallgatja az igazságot”. Ahogy a főigazgató Szakály Sándor beköszöntőjében mondja: „egyet mindenkor szem előtt tartunk, azt, amit egykoron a »Haza bölcse«, Deák Ferenc mondott 1848-ban – ezért is választottuk ezeket a veretes szavakat Intézetünk jelmondatául: »...hazudni nem szabad«. Magam úgy vélem: nemcsak nem szabad, de a kutatónak tilos is!” Céljuk „megfelelő szakmai érvrendszer kidolgozása a magyar történelmi tudat – leginkább az 1867 és 1994 közötti korszak megítélésben megnyilvánuló – torzulásainak korrigálására”. Mindehhez a Veritas Történetkutató Intézet több szakmailag elismert történészt és számos fiatal (összesen negyven munkatársat) tudott felvenni, akik három kutatócsoportban dolgoznak ezen a „korrigálás”on”. (Nehéz elfeledni az intézet

igazgatójának leghírhedtebb elszólását, melyben a kárpátaljai zsidók 1941-ben Kamenyec-Podolszka történt deportálását pusztá „idegenrendészeti eljárásnak” nevezte).

2014-ben két további humán kutatóintézet alapult. Az MMA a számára felújított budavári Hild-villában létrehozta a Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézetet, és ugyanebben az évben a kormány megalapította a Magyar Nyelvstratégiai Intézetet (MANYSI) „a nemzeti identitás megerősítése érdekében többek között megbízta a magyar nyelvi örökség feltárásával, valamint a középtávú magyar nyelvstratégia kidolgozásának irányításával és szakmai felügyeletével”. A történelem, a művészettörténet, a nyelvészet mellett a közgazdaságtan, a szociológia a politikatudomány akadémiai kutatói is tanúi lehettek ugyanezekben az években, hogy hasonló kormányalapította kutatóintézetek jelennek meg az ő területeiken.

Nem elhanyagolandó tény, hogy miközben az akadémiai intézetek anyagi ellátottsága egyre szűkösebb lett, a kormány új intézeteit Magyarország 2015-ös költségvetése mintegy hárommilliárd forinttal támogatva, az 1956-évforduló megünneplésére pedig 2016-ban a kormány 13,5 milliárd forintot különített el, mely fölött Schmidt Mária diszpónált.

Egy további kormány-alapította intézmény története átível a harmadik Fidesz-kormány időszakából a mostaniba: az őstörténeti kérdésekkel foglalkozó László Gyula Intézeté. Egy őstörténettel foglalkozó tudományos intézet alapítása, mely a magyar nemzeti tudat egyik napjainkig neuralgikus pontjával,

a magyarság eredetének felderítésével foglalkozna, már 2011 óta napirenden van, elsősorban a Jobbik politikusai szólaltak fel mellette. Ez is egyike lett a Jobbik azon követeléseinek, amelyeket a Fidesz jobbról előzve kisajátított.

A László Gyula Intézet még jóformán nem is kezdett el működni, amikor egy hónapja megjelent az újabb intézményalapító elképzelés szülőtte, a Magyarságkutató Intézet (MAKI), mely magába olvasztja a László Gyula Intézetet és a Nyelvstratégiai Intézetet, és indulásként 800 millió forintra számíthat. Ennek az intézetnek az alapításakor született egy másik emblemikus kijelentés: Kásler Miklós emberminiszter, aki az elmúlt évtizedben már többször hozzászólt az „alternatív történetírás” szellemében az őstörténet problémáihoz, elmondta, abban reménykedik, hogy ez az új alapítás „véget vetne a régi türk–finnugor vitának”. Más szavakkal: a kormány képviselője kijelölte, hogy milyen végeredményt várna a terv szerint százegy munkatársat foglalkoztató kutatóintézettől.

Közeledünk a jelenhez A kormány-alapította intézetek áttekintésekor megfigyelhettük, hogy nagyfokú párhuzamosságok épültek ki az elmúlt évtizedben, számos akadémiai intézetnek lett egy anyagilag jobban ellátott „párja”, és ezek nem egy esetben – például a „kommunizmus bűneinek” tárgyalásakor – egymással is versengésre kényszerültek. Komikus helyzet, hogy épp a „párhuzamosságok kiküszöbölése” Palkovics László egyik sűrűn visszatérő érve az Akadémia kutatóintézeteinek leépítése, átszervezése mellett. Már a felsőoktatás reformjánál

is hangoztatta ezt 2015-ben, és ez az indoklás újra megjelent a mostani vitákban.

Hogy milyen általánosabb stratégiába illeszkedik a „párhuzamosságok kiküszöbölése”, és hogyan függ össze az új párhuzamosságokat teremtő, kormány-alapította intézményrendszerrel, arról a Petőfi Irodalmi Múzeum újdonsült igazgatója, Demeter Szilárd pályázata árulkodik:

„A világon nemigen találunk olyan közepes méretű országot, ahol több művészeti akadémia létezne. Magyarországon rögtön három is van: a Magyar Művészeti Akadémia (MMA), a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia (SZIMA, jelenleg az MTA társult intézménye, tagjai javadalmazást nem kapnak, tagdíjat nem fizetnek), illetve a Digitális Irodalmi Akadémia (DIA) kizárólag íróknak [...]. A három akadémia kialakulásának történeti okai érdekesek, de semmi nem szól amellett, hogy ezt az állapotot fenntartsuk és átörökítsük. Ennek eldöntése viszont már meghaladja a PIM főigazgatójának kompetenciáját. Mindentől függetlenül szándékaim szerint a PIM természetesen (ugyanazon állami intézményrendszer részei) a Magyar Művészeti Akadémiával működne szorosabban együtt.”

Vagyis: a kormány által létrehozott új intézményhálózat adott esetben kész az MTA kutatóintézetei helyére lépni. Egy következő fázisban, a párhuzamosság kiküszöbölése céljából meg lehet szabadulni az „eredetitől”. Ez a folyamat gyorsabban alakul, mint azt akár két-három héttel korábban elképzelni tudtuk volna. Nemrég jelent meg a hír: megalakult a Nemzeti Közszerület

Egyetemen az Eötvös József Kutatóközpont. Három kutatóintézetét két, a kormány által lojálisnak tekintett tudós (Hörcher Ferenc, Hatos Pál) és egy politikus (Próhle Gergely) vezeti. Palkovics László korábbi kijelentéseiből arra következtethetünk, hogy ezt az intézményt szánja az MTA-tól elszakított társadalom- és humántudományi intézetek befogadójának.

Ez a legújabb innováció: a sok évtizedes szervezőmunkával, nagyarányú befektetéssel, széles nemzetközi együttműködéssel felépített, nemzeti kincsnek számító akadémiai kutatóintézeteket elválasztani az Akadémiától, beleparancsolni egy miniszteri tollvonással egy még nem létező intézményi keretbe a kormánynak leginkább alávetett egyetemen.

A másik – nem mindennapi cinizmusról árulkodó – innováció az ún. Tématerületi Kiválósági Program. Az akadémiai kutatóintézetektől elvont – nekik törvény szerint járó – alapellátmány fedezetére ezeknek a „felesleges párhuzamosságok megszüntetése” címén átszervezéssel vagy bezárással megfenyegetett intézeteknek úgy kell pályázniuk, hogy ugyanerre a pénzösszegre pályázhatnak a velük párhuzamosan létrehozott kormány-kutatóintézetek, sőt az összes egyetem is.

És kik döntenek majd, milyen szempontok szerint? Az ilyesmire vannak nemzetközi normák (semmi jel, hogy ezeket a kiírók szem előtt tartanák), és vannak újszerű hazai szokások is. Itt visszautalnék Demeter Szilárd imént idézett hitvallására. A döntéshozók nyilván azokat preferálnák, akik „ugyanazon állami intézményrendszer részei”. A kigyó a saját farkába harap.